”Berätta inte för någon om vårt samtal!”

Handbok för elevhälsopersonal som stödjer ungdomar utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck/tvångsgifte

GAPF

Riksorganisationen GAPF –
Glöm Aldrig Pela och Fadime

Skänk ett bidrag till GAPF:s stödverksamhet

För att ge 100 kronor sms:a GAPF 100 till nummer 72672

Bli medlem i GAPF via sms

Sms:a "gapfmedlem, ditt personnummer och e-mailadress" till nummer 72456

ISBN: 978-91-637-7591-8
Utgivare: Riksorganisationen GAPF – Glöm Aldrig Pela och Fadime
Tryck: Katarinatryck, Solna 2015

”Berätta inte för någon om vårt samtal!”

Handbok för elevhälsopersonal som stödjer ungdomar utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck/tvångsgifte

GAPF

Riksorganisationen GAPF –
Glöm Aldrig Pela och Fadime

LÄNSSTYRELSEN
ÖSTERGÖTLAND

Innehåll

Förord och tack ... 3

Att samtala med och stödja utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck ... 4

A. Inledning ... 4

B. Att tänka på inför ett samtal ... 5

C. Att börja ett samtal, att skapa förtroende ... 6

D. Att tänka på under ett samtal ... 6

E. Att ta upp känsliga saker ... 7

F. Hur du går vidare när det tar stopp ... 8

G. Om ett samtal misslyckas ... 8

H. Att få till en överenskommelse (minderårig respektive myndig elev) ... 9

I. Att agera för att få resultat ... 10

Lästips och kontaktuppgifter till GAPF ... 12

Lathund i intervjuteknik ... 13

Appendix: Flödesschema ... 17

Förord och tack

Riksorganisationen GAPF – Glöm Aldrig Pela och Fadime är en ideell organisation som har funnits sedan 2001 och arbetar mot hedersrelaterat våld och förtryck (hädanefter förkortat hrv).

Organisationen och dess grundare, ordförande och verksamhetsledare, Sara Mohammad, har i många år arbetat aktivt förebyggande mot hedersrelaterad problematik och med att stödja utsatta. Organisationen arbetar även för att hedersrelaterade brott mot svenska lagar ska lagföras. Dessa brott är också ett brott mot de mänskliga rättigheter som innebär att varje individ ska få välja hur den vill leva sitt liv och vem den vill dela detta liv med. De som är utsatta för hrv är i första hand flickor, unga och äldre kvinnor, men också pojkar och unga män. Inte minst Hbtq-personer är särskilt utsatta.

Många skolor har under årens lopp fått besök av Sara Mohammad som utbildat både personal och elever om hrv/barn- och tvångsäktenskap. Sedan 2012 har denna utbildning ingått inom projektet ”Bortförda Barn – mot barn- och tvångsäktenskap”. Projektet har genomförts med medel från Länsstyrelsen i Östergötland, som sedan 2005 är nationellt ansvariga för frågor kring hrv.

I skolan har det visat sig att elevhälsopersonal har en nyckelroll, när det gäller att få kontakt med och hjälpa unga som är utsatta eller riskerar att utsättas för hrv. Dessa skolkuratorer, skolsköterskor och skolpsykologer är ofta hängivna sitt arbete men känner, har vi förstått, ofta en frustration och osäkerhet kring området hedersrelaterad problematik. Hrv-frågor har sällan ingått i utbildningen för dessa yrkesgrupper och utbudet av fortbildningskurser är begränsat. Då problemet med hrv ökar i Sverige har personal, som insett vikten av fortbildning, varit hänvisade till självstudier. Kunskapsbristen har GAPF försökt råda bot på genom sina temadagar i skolorna. Dessutom efterfrågar elevhälsopersonalen praktiskt stöd och feedback i sitt arbete med att hjälpa och stödja hedersvåldsutsatta. Även detta har Sara Mohammad varit dem behjälpliga med. Speciellt har vi insett att elevhälsopersonalen behöver handfasta råd i hur de ska samtala med hrv-utsatta ungdomar om deras problem och hjälpa dem praktiskt. Denna handbok hoppas vi därför ska bli ett stöd för elevhälsopersonalen i deras arbete med detta.

Handboken speglar en process utifrån tänkta samtal med ungdomar, som utsätts för hrv. Längre fram i boken finns lästips i ämnet och slutligen finns det en lathund i intervjuteknik för elevhälsopersonal. Du som elevhälsopersonal kan naturligtvis använda boken som en ren manual, men det är ändå användarens arbets- och livserfarenhet samt människokännedom som avgör om samtalen och arbetet med den utsatta eleven kommer att förbättra dess situation. Att stötta ungdomar som är utsatta för hrv innebär att du måste använda dig av all kunskap, kompetens och empati du har, men det är även mycket fruktbart att ta hjälp från sakkunniga.

Du som läser handboken är välkommen att ta kontakt med GAPF för konsultation eller för att ge synpunkter på boken. GAPF kan också komma till din skola och föreläsa och stödja dig i ditt arbete med de utsatta eleverna.

Till vår hjälp i arbetet med handboken har vi haft en referensgrupp sammansatt av ett urval av kvinnor och män med geografisk spridning och olika kompetens inom det relevanta området. Vi tackar: Ulf Berglund, skolsköterska, Angered, Göteborg; Hans Cagnell, socionom/psykoterapeut samt styrelseledamot och medlem i expertgrupp i Riksorganisationen GAPF, Stockholm; Lovisa Gentz Ahl, skolkurator, projektledare för Fri: Ja! ett samarbete mot hrv inom Kristianstad kommun; Kristina Hellstrand, skolkurator, Rinkeby, Stockholm; Anneli Kempi, högstadielärare, Örebro; Gunilla Nauwerck Stefansson, rektor, Söderhamn samt Marléne Stenman, gymnasielärare, Mjölby. Vi tackar även personalen på Länsstyrelsen i Östergötlands enhet för social hållbarhet med Juno Blom och Maria Tapani Ekholm i spetsen, för deras stöd samt för medel till projektet Bortförda Barn och till denna handbok.

Stockholm, januari 2015

Sara Mohammad, projektledare och Karin Zelander, projektassistent ”Bortförda Barn – mot barn- och tvångsäktenskap”, Riksorganisationen GAPF – Glöm Aldrig Pela och Fadime

Att samtala med och stödja utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck

A. Inledning

Hedersrelaterat våld och förtryck är konsekvenser av hederskultur och patriarkala system. Hederskultur utgörs av kulturella och religiösa föreställningar, som utgår från att kollektivet är viktigare än individen och där individer kontrolleras med hänvisning till familjens heder. Särskild tonvikt läggs på de kvinnliga familjemedlemmarnas sexualitet och kontrollen av densamma. Hedersvåld definieras vanligen som våld mot en flicka/kvinna med motivet att hon har fläckat släktens heder och rykte, men det kan i mindre omfattning drabba även män.

Att få en ung människa att öppna sig och berätta om sin utsatthet är inte lätt, det kan säkert de flesta inom elevhälsovården vittna om. De hrv-utsatta ungdomarna har det ofta mycket svårare än andra ungdomar och mår mycket dåligt, eftersom de som ska vara tryggheten, familjen och släkten, är de som utsätter ungdomen för kränkningar. Detta blir ett dubbelt svek. Många utsatta ungdomar är inte födda eller har tillbringat hela sin barndom i Sverige. Många har vuxit upp i segregerade områden eller odemokratisk uppväxtmiljö där mänskliga rättigheter för unga och speciellt flickor inte sätts i första rummet. Istället har de utsatts för påtryckningar, begränsningar och våld, som inte har någon relevans i vårt moderna, relativt jämställda samhälle. De utsatta är ofta rädda när de får kontakt med elevhälsan eller GAPF och inleder inte sällan med en mening som: ”Du får inte berätta för **någon** om vårt samtal”. Detta är en rädsla du måste ta på allvar och agera utifrån.

Det kan kännas främmande och obekvämt för personer som inte stött på hedersrelaterad problematik tidigare att veta hur de ska förhålla sig till dem som behöver stöd och hjälp. Du kanske känner dig osäker på hur du ska samtala och agera. Det är viktigt att du dig skaffar kunskap om vad hrv/ tvångsgifte är och vad som ligger bakom dess mekanismer. Du ska inte tveka att ta tag i missförhållanden på grund av att du är rädd att kränka den utsattas integritet och kulturella och religiösa ”identitet”. Att inte agera är en större kränkning, än att inte göra det. Som stöd för ditt arbete kan du utgå från vad som står i FN:s konventioner och FN:s allmänna deklaration om de mänskliga rättigheterna. I Konventionen om barnets rättigheter står bland annat: ”Alla barn har samma rättigheter och lika värde” och ”Alla barn har rätt till liv och utveckling”. I Konventionen om kvinnors rättigheter står bland annat: ”Konventionsstaterna ska på alla sätt motverka fördomar, seder och bruk som grundar sig på att det ena könet är underlägset eller på stelnade könsroller” samt ”Kvinnor och män ska ha lika rätt att ingå äktenskap av egen fri vilja”.

För att kunna stötta och hjälpa, en tyvärr växande grupp hrv-utsatta ungdomar, är det av yttersta vikt att du som elevhälsopersonal får de verktyg du behöver. Vi på GAPF hoppas att denna skrift kan vara ett led i ett kvalitetssäkert, tryggt och effektivt arbete med dessa ungdomar. Detta arbete kommer förhoppningsvis leda till fler aktiva ingripanden från er i skolan, vilket i sin tur leder till ett minskat lidande för de utsatta ungdomarna. Men det är inte bara du som enskild personal som ska agera när det gäller hrv. Hela skolan behöver engageras och utbildas för att kunna arbeta förebyggande med dessa frågor. Skolan kan till exempel anlita någon expert utifrån som utbildar personalen och elever men det är lika viktigt att hrv-frågor blir en del av undervisningen i sex- och samlevnad respektive samhällskunskap.

Metoden som GAPF använder vid utredande och stöttande samtal med hrv-utsatta är en kombination av MI (motiverande samtal) och den praxis som Sara Mohammad utarbetat efter många års arbete med och erfarenhet av dessa ungdomar. Metoden har sin grund i följande utgångspunkter och moment: Att den utsatta eleven ska

- bli lyssnad på utan förutfattade meningar
- känna sig trodd och känna tillit till samtalsledaren

- avlastas från ansvar för situationen
- få upplysningar om sina rättigheter och vad som är brottsligt med hrv
- få veta att det finns hjälp och stöttning att få från olika håll
- inges hopp om förändring och stärkas i sitt egenvärde
- få ta del av olika scenarier för hur framtiden kan se ut
- få vara en aktiv del av förändringen men inte tvingas ta ansvar som innebär fara eller som är utanför den utsattas förmåga

B. Att tänka på inför ett samtal

Vi ska här försöka ge dig råd om vad du bör tänka på och hur du kan förbereda dig innan du börjar samtala med en utsatt ungdom för första gången eller vid senare tillfällen. Noggranna förberedelser, av både mentalt och praktiskt slag, gynnar ett gott resultat.

- Tänk först igenom vad du vet om eleven du ska samtala med. Finns det en annan person som har kommit med informationen är det viktigt att fundera över hur du ska presentera för den utsatta hur informationen har kommit till din kännedom. En vettig lösning är att hålla det allmänt och säga att du förstått genom flera personer på skolan att något inte är bra i elevens livssituation. Men det kan också vara så att en kompis eller lärare har fått ta emot ett förtroende från den utsatta och sedan fått tillåtelse att föra det vidare och ordna träffen med elevhälsan. Fundera då på om det kan gynna samtalet och göra den utsatta lugnare om informanten är med.
- Bestäm dig kring det praktiska, dag och tid och om annan person ska vara med. Ta kontakt med dem och kalla dem. Tänk på att det kan kännas osäkert för eleven att samtala efter skoldagens slut om den har föräldrar eller syskon som kontrollerar den. Undersök om det behövs tolk. Det ska vara en tolk som inte på något sätt har någon relation till den utsatta eller dennas familj. Ibland har familjerna stora nätverk, så det kan vara svårt. Man kan då använda tolk från annan kommun eller telefontolk. I så fall ska du vara noga med att inte berätta den utsattas namn, åtminstone inte efternamnet. Fråga eleven hur den vill ha det, för att det ska kännas tryggt för den.
- Som elevhälsopersonal är det bra att ha någon att bolla en elevs problem med, inte bara för dig själv, utan även för att du kan bli sjuk eller kan komma att sluta på skolan. Ha en plan B för om du blir långvarigt sjuk. En sådan situation kan annars innebära fara för den utsatta.
- Det är viktigt att du förbereder dig mentalt. Hur ska du gå tillväga för att den utsatta ska känna sig trygg under samtalet och våga lämna förtroenden? För det första bör du ha inställningen att inte forcera samtalet och försöka ”dra ur” eleven så mycket som möjligt på så kort tid som möjligt. Hrv är mycket skambelagt och att skapa en trygg och förtroendefull atmosfär är grundläggande för att samtalet och det långsiktiga arbetet med ungdomen ska bli framgångsrikt. Att ha tålamod och visa välvilja är en vinnande strategi i längden. Naturligtvis har du inte alltid tid om det gäller ett akut ärende, men för det mesta finns det tid att träffas flera gånger innan du behöver handla praktiskt.
- Generellt sett är det bäst att lägga tonvikten på att lyssna utan att lägga in egna värderingar i samtalet. Fundera ut sakliga argument som poängterar ungdomens rättigheter, både enligt svenska lagar och ovan nämnda FN-konventioner. Gör en lista på flera olika möjligheter till hjälp och stöd. Ha i åtanke att de flesta hrv-utsatta inte vill eller vågar tänka på att deras plågoandar kan bli straffade, men det gäller för dig att vara tydlig med att det är ett brott att utsätta någon för begränsningar och våld. Var också beredd på att den utsatta tänker kortsiktigt och inte kan se bortom sin nuvarande situation. Skissa upp olika framtida scenarier som bidrar till att den utsatta förstår vad som kan hända (detta förfaringssätt är viktigt under rubrik d, f och h). Det är viktigt att du kan förklara att du stöttar varje steg till förändring i positiv riktning.
- Det viktigaste du bör tänka på, är att samtalet ska gå ut på att ta reda på följande: *Vad vill den utsatta ungdomen göra men inte får, respektive vad tvingas den utsatta ungdomen göra som den*

inte vill? (Astrid Schlytter) Att ha dessa frågor som röd tråd brukar fungera bra. Ditt ansvar som elevhälsopersonal under det första samtalet är att göra en riskbedömning utifrån vad ungdomen berättar (dvs. hur akut situationen är) och därefter agera utifrån denna. Fundera t.ex. på: Vad skulle du göra om det var ditt eller någon närståendes barn? Tänk också på att den utsatta ofta är fråntagen sin förmåga att tänka klart utifrån sina egna behov. Den har blivit född in i ett kollektivs normer, där individen inte har några rättigheter, bara skyldigheter. Vad du säger och hur du agerar eller inte agerar kommer att ha direkt praktiskt inverkan på den utsattas fortsatta liv. Du har ett ansvar och det gäller att du tänker i enlighet med din yrkesetik. Oavsett graden av våld och förtryck som ungdomen hittills har varit utsatt för kan du lindra en svår situation och rädda liv. Tro inte att deras situation befinner sig i status quo – det är vanligt att den förändras och förvärras oavsett vad du gör. Försök vara lyhörd och ”läsa mellan raderna”.

C. Att börja ett samtal, att skapa förtroende

- Att skapa förtroende och trygghet är helt nödvändigt för att samtalet ska komma till stånd överhuvudtaget. Om det är första gången du pratar med eleven är det viktigt att du inleder med att berätta varför du tagit initiativ till samtalet, om det är du som gjort det, i annat fall får du anpassa dig efter omständigheterna som föregått samtalet. Poängtera att den utsatta inte behöver berätta allt under detta samtal. Tala om att du har tystnadsplikt och vad den innebär och att du förstår att det kan kännas svårt att prata om dessa saker. Du kan berätta att du känner till eller har erfarenhet av liknande fall. Du kan också säga att du har möjlighet att ta kontakt med sakkunniga på området om det behövs. Säg att du vill att eleven ska berätta om sin situation och att du kommer att ställa några frågor men att eleven inte behöver svara på dem om det känns för jobbigt men att du vill att eleven ska vara absolut ärlig i det eleven eventuellt berättar. Nämn att du vet att det finns hrv-utsatta ungdomar som känner sig tvungna att ljuga för att klara vardagen i familjen, men att det i detta fall är helt nödvändigt att tala sanning, för att eleven ska kunna få rätt hjälp av dig eller andra. Ju tryggare du är i din roll, desto tryggare känner sig den utsatta att öppna sig och berätta.
- Låt sedan den unga berätta helt fritt och förutsättningslöst om sin situation och händelser som eventuellt är orsaken till samtalet, men ha i bakhuvudet vad det är du behöver få reda på och ha en struktur för att dokumentera det viktigaste, eller använd vår lathund. Du kan därefter ta reda på fakta om och relationsmönster i familjen. Frågor om detta brukar sällan uppfattas som känsliga eller provocerande. Utgå från lathunden bak i handboken; kartlägg den ungas bakgrund och familjeförhållanden, såsom familje- och släktskapsstruktur, dvs. vilka som finns i släkten och hur maktförhållandena ser ut och vad som är viktigt kulturellt i familjen t.ex. vad man som flicka eller pojke får och inte får göra. Tänk på att makten inte behöver utgå enbart från släktingar som bor i Sverige. Det är också viktigt att fråga om det finns syskon eller kusiner som är i samma situation som den du pratar med. Glöm inte heller att ta reda på om det finns någon i släkten som eleven har förtroende för eller någon som själv har lyckats bryta sig loss och leva sitt eget liv.
- Anteckna även vad den utsatta inte svarar på. Tala om att du antecknar för att inte glömma. Fråga lugnt om det är ok att spela in samtalet och varför. Om ungdomen kategoriskt säger nej, respektera det. Inspelning av samtal kan bli nödvändig men oftast i ett senare skede om det blir flera samtal. Ibland behövs flera månader av samtal för att hjälpa en elev som utsätts för hrv innan den vågar ta steget som innebär att den flyttar hemifrån eller att det blir ett omhändertagande enligt LVU (gäller minderårig).

D. Att tänka på under ett samtal

- Ibland har du som elevhälsopersonal fått reda på saker av andra än den utsatta, det kan röra sig om en lärare eller en kompis. Nämn då i lite allmänna ordalag vad du har fått reda på (t.ex. ”Jag har fått den uppfattningen att du har blivit slagen av dina mamma/pappa (och/eller bröder/släktingar), hur är det med det?”), utan att röja din källa, och låt sedan den utsatta berätta med

egna ord. Om personen som lämnat uppgifterna får tillåtelse av den utsatta att komma med på samtalet (hela eller delar av det), kan det vara till hjälp. Den andra personen kan ha en lugnande inverkan eller kan komplettera med detaljer som hittills inte har kommit fram i samtalet.

- Under samtalets gång är det viktigt att skjuta in frågor för att få klargöranden. Anteckna om du inte har fått (fullständiga) svar, för att senare kunna komma tillbaka till dessa frågor, vid detta eller senare samtal. Det är bra att då och då presentera sammanfattningar för eleven, för att kontrollera att du har uppfattat allt rätt.
- Lyssna på vad och hur eleven berättar om händelser och sammanhang: Är det viktiga saker som tas upp, är det klart och tydligt eller saknas det bitar eller verkar eleven dölja något, för att t.ex. skydda familjen? Läs mellan raderna och ställ frågor som är relevanta för att klargöra eller komma vidare. Om eleven verkar dölja något: se under rubrik e och f.
- Det händer ofta att den utsatta blir ledsen och förtvivlad. Naturligtvis ska du trösta och visa sympati och empati, men lika viktigt är att du kan ge hopp inför framtiden. Det kan du göra genom att framhålla att den utsatta faktiskt har förmåga att påverka sin egen framtid. Bara det att ni nu samtalar är en start på en ny tid. Du behöver ge argument för att eleven inte ska känna sig maktlös utan se att eleven faktiskt själv kan göra mycket för att förändra sin situation. Tala om att eftersom den utsattas familj/pappa/mamma (välj den som är drivande i förtrycket) inte verkar vara intresserad av att låta den utsatta göra det den vill så är det den utsattas ansvar att göra sig själv så lycklig den kan och skapa förutsättningar för ett väl fungerande liv. Eleven har ett ansvar för sitt eget liv och för sin framtid vilken kan innebära yrkesliv, partner och barn, men utifrån egna val. Förklara att familjemedlemmarna inte agerar som de gör för att vara elaka, utan för att de tycker att de gör rätt. Den utsatta kan påverka sin situation till det bättre genom att vidhålla sina individuella behov gentemot dem som är emot. Det kan vara **ett** sätt att bidra till en förändring av dessa familjers syn på ungas och inte minst flickors rättigheter.
- Ge exempel på olika scenarier (se lathunden) hur det skulle kunna bli om eleven tog sig ur den aktuella situationen och hur det skulle kunna bli om eleven inte gjorde det. Tala om att även samhället har ett ansvar för och kan hjälpa eleven ur den besvärliga situationen. Det är viktigt att den utsatta inte känner sig ensam.
- Innan ni avslutar samtalet är det bra om ni bestämmer när ni ska träffas igen. Generellt sett är det viktigt att inte lägga initiativet till kontakt med elevhälsan hos de utsatta. Det är mer fruktbart att ha en kontinuerlig kontakt med dem, utan att **de** behöver boka tid med dig.
- Ibland kan förändringar i familjen leda till att akuta situationer avstyrs utan ingripande utifrån. Pappa kanske åker flera månader till f.d. hemlandet eller farfar insjuknar. Det är då viktigt att elevhälsan håller kontakten, så att det finns en beredskap om situationen förändras till det sämre igen.

E. Att ta upp känsliga saker

- Ibland, och om det är relevant, kan du behöva svar på frågor som är av känslig art. Det kan röra sig om allt från tvångsgifte till könsstympning eller incest. Vad som är känsligt varierar. För vissa kan det vara känsligt att berätta att pappan inte har något jobb, för andra att det inte är pappan utan äldste brodern eller en yngre farbror till pappan som egentligen bestämmer i släkten. Det är därför viktigt att du som samtalsledare i en mångkulturell miljö skaffar dig kunskap om de olika kulturmönster som förekommer på din skola. Det kan vara så att du vill vänta med att ta upp dessa känsliga frågor till ett kommande samtal men de kan också komma tidigare. Det beror helt på hur öppen och tillitsfull den utsatta är.
- Du kan inleda med att nämna att du har haft andra elever som utsatts för det som du nu ska fråga om och att du inte ställer frågorna av nyfikenhet, utan för att ta reda på om eleven blivit utsatt för något olagligt och att du vill hjälpa. Du kan säga att dessa saker även kan ha drabbat den hrv-utsatta eleven. Därefter kan du ställa de specifika frågorna om eleven utsatts för t.ex. (försök

till) tvångsgifte (om detta inte redan kommit upp tidigare), könsstympning, incest, sexuellt tvång eller våldtäkt inom släkten eller om personen är hbtq. Tala på ett lugnt och neutralt sätt så att du underlättar för eleven att besvara frågorna.

F. Hur du går vidare när det tar stopp

- Ibland kan det ta stopp med en gång när du försöker få till stånd ett samtal, ofta på grund av misstänksamhet från den utsattas sida. Dessa ungdomar är inte vana vid vänlighet och engagemang, som inte har kontroll som baktanke. Om det blir så här så säg bara att du bryr dig och finns där för samtal och stöd när eleven vill.
- Andra gånger blir det totalt stopp i dialogen under pågående samtal och den utsatta vägrar svara på fler frågor. Försök då bedöma om det är läge att avsluta samtalet i förtid eller om det kan vara så att den utsatta är blyg och ovillig att svara på grund av skamkänsla eller rädsla. Du behöver här visa prov på fingertoppskänsla.
- Många svar går att få fram genom följande teknik: Genom sammanhanget kanske du redan har förstått vad svaret ska bli men du måste få det bekräftat. Då kan du sammanfatta det som sagt och därefter säga: ”Kan det vara det här du menar?” Det innebär att du har läst mellan raderna och uppfattat det dolda budskapet. Vi kan ta ett exempel: En 17-årig flicka har berättat om sin situation (hon blir slagen av sin kille och kontrolleras av familjen), hon säger att hon inte är gift men genom samtalet har det framkommit att hon bor med sin ”kille”. Du kan då säga att du vet att det i elevens kultur inte är tillåtet att bo ihop om man inte är gifta, och nog är det väl så att hon är gift religiöst. För det mesta bekräftar då den utsatta att detta är ett korrekt antagande.
- Fråga också om eleven är rädd eller orolig för att familjen ska få reda på att eleven pratat med dig. Betona din tystnadsplikt gentemot samtliga i familjen och att du vill och kan hjälpa och stötta. Om eleven inte vill fortsätta just nu så säg att du återkommer så att ni kan prata vidare en annan dag. Säg också att du finns där om eleven vill komma och prata spontant. Se till att du har lediga tider inom en snar framtid. I detta läge är det av yttersta vikt att göra en riskbedömning: Är det läge att agera utan att ha fått godkännande? Är det så allvarligt att polisen och/eller socialen ska kontaktas omgående. Ditt beslut här kan vara livsavgörande! Läs mer om detta under rubrik h.

G. Om ett samtal misslyckas

- Det kan också hända att samtalet går helt snett och den utsatta eleven anklagar dig eller andra för att snoka och förstöra, det är inte ovanligt, och ett tecken på rädsla. Eleven kanske vill gå med en gång. Var alltid beredd på känslomässiga reaktioner. Att vara utsatt för hrv är ytterst nervpåfrestande. Om hela fasaden rämnar – eleven kanske för **ett** liv i skolan och **ett** hemma – vad ska den ta sig till?
- Betona igen att du vill hjälpa och att ni kan återuppta samtalet en annan dag. Om du möter protester när du säger så, kan du nämna att du eller eleven kan ta kontakt med någon ideell organisation som är specialister på denna problematik. Lämna gärna några namn så kan eleven själv söka på internet om den vill. Säg också att du inte har för avsikt att strunta i eleven utan tänker återkomma med förslag på träffar.
- Du kan därefter kontakta någon sakkunnig person eller organisation att komma ut i skolan och föreläsa för elever och personal om hedersproblematik eller för att samtala med eleven tillsammans med dig. Ofta löser det upp problemet och den utsatta är lättare att prata med efter detta. Dra inte ut på hjälpen och stödet från samhället. Tänk på att det kan rädda liv.
- Det kan även gå snett i senare samtal. Det kan hända att något du gör misstolkas eller ogillas av den utsatta. Det är därför alltid viktigt att vara tydlig med vad du kan göra, så att eleven inte blir besviken. Inte sällan tror de att du (eller eventuellt andra inblandade) kan ordna allt med en gång.

- Ibland behöver du arbeta långsiktigt med relationen till den utsatta. Då kan det bli flera samtal som egentligen inte handlar direkt om problemet men att du närmar dig det genom att prata allmänt om elevens vardag, gör vad du kan för att stärka dennas självkänsla, tala om intressen och försöka att på alla sätt bygga en tillitsfull relation. Empati och humor är bra redskap i detta arbete.

H. Att få till en överenskommelse (minderårig respektive myndig elev)

- När du haft ett eller flera samtal med den utsatta eleven är det dags att komma till ett avslut för att kunna gå vidare med praktisk handling och åtgärder för att hjälpa. I detta skede behöver du för egen del kanske ta kontakt med någon specialist i ämnet för att få råd och stöd.
- De allra flesta utsatta för hrv uttrycker någon gång under hjälpprocessen att de inte vill att du ska vidta åtgärder i form av anmälan till socialtjänst eller polis. Detta är känslor som inte ska förminskas men det är viktigt att se dessa i ljuset av missriktad lojalitet, rädsla och kollektivistiska normer. De utsatta har aldrig fått bestämma något själva som rör den egna personen. Familjen är ofta den enda tryggheten och ”man vet vad man har men inte vad man får”. Det är ungefär som när en kvinna stannar hos en våldsverkande man, hon tror inte att det finns något alternativ. Det är här det visar sig om du har berett vägen väl och peppat och stöttat eleven, så att den förstår att det den utsätts för är fel och att det finns hjälp att komma ur situationen.
- Men för att få till en överenskommelse med eleven, för att kunna agera så att den utsattas situation blir bättre är det viktigt att inte bara jobba med motiverande samtal. Du måste också vara ärlig och säga att det kommer att bli en lång (upp till två år) och arbetsam period som ligger framför den utsatta och att eleven måste försöka vara stark och tålmodig. Att ha med myndigheter att göra är tidskrävande och det kan ibland uppfattas som att ingenting händer eftersom myndigheterna inte dagligdags informerar eleven om vad de gör. Du som stöttar eleven måste därför ge en realistisk bild av hjälpen som eleven kan få, och fakta om hur socialen och polisen arbetar. Att få hjälp innebär oftast inte att det automatiskt känns bättre för den utsatta. Att bli omhändertagen/få skyddat boende, anmäla sina föräldrar och berövad sina dagliga rutiner kan vara mycket traumatiskt. För att eleven ska få det bättre behövs ett metodiskt och långsiktigt arbete, allt går inte att ”fixa här och nu”. Var dock tydlig med att eleven alltid kommer ha stöttande personer runt omkring sig.
- Om det är möjligt är det till stor hjälp om den utsatta i hemlighet kan spela in samtal med och alltid fotografera blåmärken och andra skador som den tillfogats av sina förövare. Det kan vara till stor hjälp, både vid en rättegång och i kontakt med myndigheter överhuvudtaget. Det brukar inte vara så svårt att göra detta med en mobiltelefon men det innebär också en risk för upptäckt. Om den utsatta ska spela in så be den att ställa öppna frågor till sina föräldrar om varför de behandlar den som de gör. Be också den utsatta att skriva ned sin historia med så detaljerade händelser som möjligt. Du behöver inte vara så direkt att du anger rättegång som en anledning till att eleven ska göra det ovanstående, utan säg bara att det är viktigt att det som är sant dokumenteras. Be eleven att gömma berättelsen eller lämna över den till elevhälsan för förvaring. Det är även viktigt att gömma mobiltelefon under huvudkudden på nätterna och aldrig lämna den obevakad. Om möjligt kan eleven föra över bilderna till ett USB-minne och förvara det gömt eller lämna över det till elevhälsan för förvaring tills det är dags att använda.
- Om den utsatta är obestämt orolig för att åka tillbaka till föräldrarnas, det egna före detta hemlandet eller annat land, utan att det för den skull finns bevis för förberedelse till tvångsgifte, kan du utrusta den unga med verktyg: Ge telefonnummer som eleven ska memorera eller gömma på säkert ställe. Det kan t.ex. vara telefonnumret till dig, socialtjänsten i elevens hemkommun eller svenska ambassaden i det aktuella landet. Ta också kopia på elevens pass.

Under 18 år

- När det gäller barn (ungdomar under 18 år) har du en anmälningsplikt enligt SoL kap 14 § 1 och det kan därför ibland vara lättare att kontakta socialtjänsten utan elevens medgivande och få

gehör. Samhället har det yttersta ansvaret för att omyndiga inte far illa. Det är skolans skyldighet att göra en så kallad orosanmälan till socialtjänsten om den misstänker att barnet utsätts för begränsande och kränkande behandling (psykiskt eller fysiskt) eller misshandel i hemmet, eller om den misstänker tvångsförlovning/-gifte. Sedan 1 juli 2014 har Sverige en skärpt lagstiftning inom det sistnämnda området, där både anstiftan till och direkt fysisk inblandning i tvångsgifte är straffbart med upp till fyra års fängelse.

- Elevhälsopersonal bör också tänka på att omhändertagande av minderårig och anmälan till socialförvaltning och polis för både minderårig och myndig ofta är motiverat utifrån att ett agerande är en mindre kränkning av den personliga integriteten än det som eleven utsätts för av sin familj och släkt.
- Om eleven under en period av samtal eller när det närmar sig avgörande ska sluta nian och börja på gymnasiet är det extra viktigt att se till att den utsatta inte hamnar mellan två stolar och gifts bort under sommaren. Detta lov mellan de olika skolformerna har visat sig vara det farligaste när det gäller tvångsgifte. Den gamla skolan tappar kontakten och den nya har ännu inte etablerat en kontakt. Finns det minsta misstanke om fara för tvångsgifte är det dags att agera omedelbart. Se här under rubrik i. I mindre allvarliga fall kan det röra sig om att högstadiets elevhälsa bör göra en formell överlämning av ärendet till den aktuella gymnasieskolan. När det gäller försvinnanden under loven, se nedan under ”Myndig”.

Myndig

- Inte sällan är det fråga om en myndig elev. Då är det viktigt att du berättar om vilka rättigheter myndiga har och att skolan enligt svensk lag inte får tvinga eleven att vidta rättsliga åtgärder mot sin familj.
- När det gäller myndiga får du ibland ta överenskommelsen stegvis. Du kan få ok på att kontakta socialen men inte polisen. Det är ett steg på vägen i rätt riktning. Försäkra den utsatta om att du finns där i skolan för den och att du förstår om den är rädd om det ska vidtas åtgärder som påverkar familjen. Om det skulle vara så att du ska sluta på skolan så måste det vara ordnat så att någon annan elevhälsopersonal kan ta över och att den utsatta får veta det. Vid uppenbara brott i form av allvarlig misshandel eller liknande är det naturligtvis nödvändigt att du polisanmäler direkt. Lagen mot tvångsgifte (se ”Under 18 år” ovan) gäller även myndiga.
- Även myndiga behöver följas upp innan och efter framför allt sommarlovet. Tänk på att det kan finnas risk för bortföranden även vid andra lov eller mitt i terminen. Har någon elev försvunnit måste detta anmälas till socialtjänsten som i sin tur kan polisanmäla.
- Om skyddsåtgärderna beror på att den utsatta haft ett kärleksförhållande måste även partnern erbjudas hjälp av socialtjänst eller polis.

I. Att agera för att få resultat

Tänk på att det inte hjälper eleven att bara samtala. Du har ett ansvar att göra något åt elevens situation. Att få till en överenskommelse och sedan agera eller att agera på egen hand är av yttersta vikt. GAPF har otaliga exempel där utsatta som har bett skolan att inte agera och anmäla till socialtjänsten, har blivit bortgifta eller kränkta på annat sätt. Efteråt, ibland flera år senare, när de har frigjort sig från ett tvångsäktenskap, har de kommit till oss frivilligorganisationer och varit mycket besvikna på och upprörda över att skolan inte har anmält. Detta tyder på att det är bättre att agera än att inte göra det. Om du inte agerar har du lämnat ansvaret för riskbedömningen på den ungas axlar.

- Om du känner dig osäker på vad du ska göra, kontakta ideella organisationer som arbetar mot hrv, Det nationella teamet mot hedersrelaterat våld och förtryck, socialtjänsten eller polisen. Du kan konsultera både socialtjänsten och polisen för allmänna råd, och vad som är viktigare är att du kan be dem komma till skolan för konsultation med dig och den utsatta. Detta kan ske utan

att de protokollför samtalet (du ska däremot journalföra det, vilket kan ha betydelse i framtiden om det blir rättsliga åtgärder) och utan att den utsatta behöver lämna personnummer. Polisen eller dess enhet för personskydd kan komma civilklädd. På detta vis kan den utsatta träffa lagens väktare i en för dem trygg och invand miljö, samtidigt som eleven får veta vad som kommer att hända om ni går vidare i ärendet. Detta är en bra åtgärd eftersom den också gör att personer inom socialtjänsten och polisen blir bekant med ärendet om det skulle gå vidare som ett regelrätt ärende. Det är också en bra åtgärd för att höja kunskapen om hrv hos socialtjänsten och polisen generellt sett. Dessa samtal leder inte automatiskt till socialtjänstärende eller polisanmälan om det inte är fråga om grovt våld eller mordhot. Socialtjänsten kan ha upp till fyra konsultativa samtal innan de behöver göra det till ett utredningsärende.

- Berätta för eleven hur det kommer att gå till på mötet med socialtjänsten eller polisen. Om ni har haft samtal med dessa i skolan är det viktigt att de berättar gången av ett ärende. Om inte eleven får denna information kan det komma som en chock att prata med myndigheter, vilka oftast har ett ”hårdare” sätt att kommunicera och agera, jämfört med elevhälsan. Vill det sig illa kan den utsatta tystna eller sätta sig emot fortsatt utredning, t.ex. av rädsla att inte bli trodd.
- Gör alltid en **skriftlig** orosanmälan till socialtjänsten. Ibland kan du dock behöva samråda med dem och avvakta innan du skickar in den, ifall de vill träffa eleven innan.
- Blir det beslut om omhändertagande eller placering på skyddat boende, kan du ansöka hos socialtjänsten om att få bli den utsattas kontaktperson, om du vill kunna stödja och följa eleven även fortsättningsvis.

Viktiga punkter att prata med socialtjänsten om t.ex. när kommunikationen mellan er och dem inte fungerar eller om de inte agerar (på ett adekvat sätt).

- Socialtjänsten måste respektera skolan/din historieskrivning, inte uppfinna hjulet igen. Har du fått veta saker i fallet ska nya samtal med barnet som motsäger tidigare historia betraktas med skepsis. Barnet kan ha blivit rädd och tar tillbaka tidigare medgivanden.
- Socialtjänsten har skyldighet att utgå från BBIC (Barnets Behov i Centrum). De ska inte betrakta problemen ur ett kulturrelativistiskt perspektiv (dvs. behandla barnen/ungdomarna på annat sätt än svenska barn, bara för att de förstnämnda har en annan kultur). Alla barn har samma rättigheter enligt FN:s konvention om barnets rättigheter (Barnkonventionen).
- Medling mellan barn/ungdom och familj har inte visat sig fruktbart – ofta har det blivit värre för den utsatta. Observera faran med manipulativa, högutbildade familjemedlemmar eller släktingar som behärskar svenska bra. De kan också ha hederskulturvärderingar.
- Socialtjänsten måste kunna läsa mellan raderna: Även om en utsatt är duktig i skolan är det vanligt att den har mycket värre hemförhållanden än man kan tro. Exemplen på att ”duktiga” flickor inte blir tagna på allvar är många. Ofta har dessa utsatta inget annat att göra på fritiden än att studera, eftersom de har så stora begränsningar för vad de får göra.
- Socialtjänstemännen måste kunna se skillnad på hrv och ”vanligt” tonårsbeteende. Konsekvenserna av hedersproblematik är flera gånger så svåra som av tonårsproblem.

Du kan genom att göra en korrekt yrkesetisk bedömning göra ditt livs insats för att rädda en ung människas liv.

Lästips och kontaktuppgifter till GAPF

Broberg, Ulf & Leif Ericksson (2012); *Du ska dö: En dokumentär berättelse om mordet på Fadime Sahindal*, Arx förlag

Buhr, Claus & Helle Sønderby (2006); *Bror, hvad er det du gør? Historien om æresdrabet på Ghazala Khan*, DR (Danmarks Radios förlag)

Darj, Frida & Hedvig Nathorst-Böös (2011), *HBT & heder: en intervjustudie med unga Hbt-personer som lever i familjer med hedersnormer*, Alma Europa och RFLS Ungdom

Edsenius, Ingrid (2013); *Abbas hjärta: Berättelsen om pojken som blev hedersmördad*, Arx förlag

Grutzky, Eduardo & Lars Åberg (2014); *Heder och samvete: En bok om hederskultur i Sverige*, Fri tanke förlag

Güvercile, Sengül (2006); *Offrad för heders skull* (självbiografisk), Damm förslag

Pirzadeh, Zinat (2011); *Fjäril i koppel* (självbiografisk), Piratförlaget

Övrigt/rapporter:

Familjearbete i hederskontext (2013), Kvinnors Nätverk, (boken kan beställas via info@kvinnonet.net)

Heder och det civila samhällets metoder (2011); Schlytter, A, D. Rexvid, Ö. Celepli & B. Nasib, Arvsfonden

Hedersrelaterat våld och förtryck, Länsstyrelsen i Östergötlands hemsida, http://projektwebbar.lansstyrelsen.se/hedersfortryck/Sv/Pages/default.aspx

Hedersrelaterat våld och förtryck – en kunskaps- och forskningsöversikt (2010:1); Nationellt centrum för kvinnofrid, Uppsala universitet

Proposition 2013/14: 208: *Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap samt tillträde till Europarådets konvention om våld mot kvinnor.* Förslag till lag om ändring i brottsbalken 15 2 7. Förslag till lag om ändring i lagen 1976:661 om immunitet och privilegier i vissa fall 18 3, Sveriges riksdag (ladda ned via: http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Forslag/Propositioner-och-skrivelser/Starkt-skydd-mot-tvangsaktensk_H103208/)

Till rektor: Hedersrelaterat våd och förtryck, skolans ansvar och möjligheter (2011), Skolverket, (ladda ned via: http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?_xurl_=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FRecord%3Fk%3D2493)

Våga göra skillnad (2011:14): En vägledning för skydd, stöd och rehabilitering av unga som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck och/eller som riskerar att bli gifta mot sin vilja eller som har blivit gifta mot sin vilja, Länsstyrelsen i Östergötland (ladda ned via: http://www.lansstyrelsen.se/ostergotland/Sv/publikationer/2011/Pages/vaga-gora-skillnad.aspx)

Våga stå kvar (2014:08): En mindre kommuns erfarenhet av ett framgångsrikt arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck (Söderhamn), Länsstyrelsen i Östergötland (ladda ned via: http://www.lansstyrelsen.se/ostergotland/Sv/publikationer/2014/Pages/vaga-sta-kvar---en-mindre-kommuns-erfarenheter-av-ett-framgangsrikt.aspx?keyword=v%c3%a5ga+st%c3%a5+kvar)

Kontaktuppgifter till GAPF

Riksorganisationen GAPF – Glöm aldrig Pela och Fadime, Vattugatan 7, 111 52 Stockholm
08-711 60 32 eller 070-441 10 75 (GAPF:s jourtelefon), kontakt@gapf.se,
Se GAPF:s hemsida för mer information: www.gapf.se

GAPF

Lathund i intervjuteknik

för dig som samtalar med hrv-utsatta elever eller de som riskerar eller har utsatts för tvångsgifte (Får kopieras)

Observera!
Lathunden är inte en direkt spegling av ovanstående text utan mer en handfast frågelista som ska kombineras med de strategier som redan redovisats.

Alla detaljerade frågor nedan är inte lämpliga att använd första gången eller gångerna du träffar en utsatt. Först måste tilliten från den utsatta finnas och ni måste ha funnit en gemensam kommunikationsbas.

Inledningen på ett samtal (första gången ni samtalar eller vid senare samtal om inte allt hinns med)

1. Säg det som du bestämt vara lämpligt om hur elevens situation kom till din kännedom. Skapa tillit genom att säga att du vill hjälpa. Berätta att den utsatta eleven (hädanefter kallat enbart eleven) inte är ensam i sin situation. Berätta kort om egen eller annans erfarenhet av hrv.
2. Låt först den utsatta eleven få prata fritt om varför den behöver hjälp. Lyssna aktivt. Skjut in frågor om det är något du inte förstår men fråga så lite som möjligt under den inledande berättelsen som brukar ta ca 10 minuter. Vissa elever vill/kan dock inte berätta fritt, vilket kan bero på språksvårigheter, blyghet eller skamkänsla. Då kan du ta hjälp av nedanstående lathund med en gång. Du kan börja med att fråga några av de enkla frågorna i B-delen. Sedan kan du vid detta tillfälle eller ett senare komma in på det specifika problemet. Det är viktigt att du ställer frågorna på ett lugnt sätt så att det inte uppfattas som ett polisförhör.
3. När du har fått reda på vad som har hänt: Tala om för eleven att det var bra att den berättade. Ha en icke-dömande attityd. Poängtera att det inte är elevens fel och att den inte ska behöva ha ett sådant liv. Försäkra eleven om att den ska få hjälp och stöttning. Tala om att det är många utsatta som har fått hjälp och att det går att förändra deras liv till det bättre.

Faktadel

1. Fråga om fakta, såsom:
   a. Elevens namn, ålder och klass
   b. Varifrån familjen ursprungligen kommer (för att under t.ex. scenariobeskrivning kunna informera om den svenska ambassadens möjligheter/begränsningar att hjälpa i händelse av bortförande till det landet, samt om landets lagar och regler som kan vara hindrande för den bortförda)
   c. Hur länge familjen/släkten har bott i Sverige
   d. Familjesituation; föräldrar och syskon, antal och ålder, om alla syskonen bor hemma mm
   e. Föräldrars och syskons språkkunskaper (hemspråk och svenska)
   f. Föräldrars och syskons sysselsättning/yrke
   g. Händelser av vikt för familjen
2. Utifrån vad du har fått veta under samtalets fria del börja fråga mer ingående om:
   a. Olika tillfällen då eleven blivit utsatt för kontroll av sitt liv och begränsningar i sin fritid, sitt skolval, val av vänner och pojk-/flickvänner.
   b. På vilket sätt utövas kontrollen och begränsningarna?
   c. Vilka personer ligger bakom kontrollen och begränsningarna?
3. Utifrån vad du har fått veta under samtalets fria del och ovan fråga mer ingående om olika tillfällen då eleven blivit utsatt för våld av familje-/släktmedlemmar.
   a. Vilken typ av våld? Psykiskt (kränkningar och hot) eller fysiskt?

b. Vilka har utövat/utövar våld?
c. Hur ofta förekommer det våld?
d. Hur lång tid har våldet pågått (månader/år)?

4. För in samtalet på barn- och tvångsgifte
   a. Har den utsatta blivit förlovad med tvång eller riskerar detta och i så fall i vilket land (Sverige, annat västland, föräldrars eller eget tidigare hemland)?
   b. Har den utsatta blivit bortgift med tvång eller riskerar detta och i så fall i vilket land (Sverige, annat västland, föräldrars eller eget tidigare hemland)?
   c. Vilka familje-/släktmedlemmar är det som är/har varit drivande i beslutet/processen?
   d. Har den utsatta föräldrar, syskon eller kusiner som råkat ut för tvångsförlovning/-gifte eller som har lyckats frigöra sig från detta?

Att berätta om elevens rättigheter och förklaring om ansvar för situationen

1. Förklara vilka rättigheter eleven har, det kan vara allt från Deklarationen om de mänskliga rättigheterna och Barnkonventionen till svensk lag mot tvångsgifte respektive mot barnaga.

2. Samtala med eleven om vem som har ansvar för att situationen har uppkommit. Poängtera att det inte är eleven utan föräldrarna, som tror att de har rätt att bestämma över den utsatta.

Att komma djupare

Nedanstående är tänkt som en checklista nödvändigtvis inte behöver tas bokstavligt. Den utsatta kan berätta fritt men om det är något som missats kan du skjuta in en fråga om det med utgångspunkt från punkterna nedan.

När samtalet har kommit till detta stadium är det viktigt att du använder dig av en samtalsmetod som gör att du kommer förbi försvarsmekanismer, vilka inte är till hjälp för eleven. Att använda samtalsmetodik är att använda tekniker och strategier (tillvägagångssätt) som för samtalet framåt.

- Att ”bjuda in” eleven till samtal och resonemang gör att den har lättare att sätta ord på sin situation och därmed reflektera över den. Be eleven själv beskriva hur den uppfattar sin situation.
- Du bör använda frågor som eleven inte kan svara antingen ja eller nej på, utan frågor som kräver längre förklaringar.
- Istället för att använda korta frågeord (Varför, hur, när osv.) kan du använda frågor som är mer utredande t.ex. ”Hur kommer det sig…”? ”Utifrån det du säger…”, ”Det är vanligt att…”
- Ställ också frågor som är framåtsyftande för att få reda på hur medveten eleven är om orsak och verkan samt risker. ”Om du gör så här (beskriv en situation), vad händer då”?
- För att få klargöranden är det viktigt att formulera om eller sammanfatta det eleven säger t.ex. ”Har jag fattat dig rätt om…?”
- Spegla de känslor som eleven ger uttryck för. ”Jag ser på dig att du tycker att detta är jobbigt/att du blir ledsen/arg osv. och det är förståeligt.” ”När du berättar märker jag…”
- Be eleven berätta hur den skulle vilja att livet ska gestalta sig för den.

Hjälp och stöd

Att stötta och hjälpa är också att svara realistiskt på elevens frågor, förklara, stärka självkänslan och uppmuntra eleven till eget ansvar. Förklara att det inte finns några hopplösa fall. Förändring går inte i en handvändning och inte bara genom hjälp utifrån. Stärk elevens egen förmåga att påverka sin egen situation. Prata ibland också om annat, ingen orkar prata om elände hela tiden.

1. Har den utsatta anförtrott sig till någon/några tidigare? Vem och varför i så fall (stöd, hjälp mm)? Inom familjen eller släkten, kompisar, skolpersonal, socialtjänsten, ideell organisation och/eller annan person?

2. Om den utsatta har anförtrott sig åt annan person
   a. Vad berättade den utsatta?
   b. Hur kändes det när den berättade? Hur kändes det efteråt?
   c. Vad sa personen när den har fått reda på den utsattas situation? Verkade den förstå?
   d. Vad ville eleven ha hjälp med?
   e. Vad gjorde personen för att stötta/hjälpa?
   f. Vad tyckte personen att den utsatta kunde/skulle göra själv?
   g. Vad gjorde personen för lindra sin situation?
   h. Har eleven pratat med denna person flera gånger?
   i. Är eleven nöjd med det stöd/den hjälp som den fick?

Om det är myndig person:
   j. Om eleven har pratat med elevhälsan tidigare men annan person: Ville denna anmäla till socialtjänsten och vad tyckte eleven om det?
   k. Vad skulle eleven säga om socialtjänsten skulle vilja göra en polisanmälan?

3. Om den utsatta inte har anförtrott sig åt någon. Varför inte?

4. Vad vill eleven ha stöd och hjälp med i den aktuella situationen, av dig som elevhälsopersonal?

5. Berätta om hur skolan, socialtjänsten och polisen arbetar med dessa frågor och att skolan kan kalla in de två sistnämnda för konsultation, utan att det behöver skrivas någon anmälan.

6. Rädslor – Vad är den utsatta rädd för?
   a. Resor till sitt eller föräldrarnas f d hemland eller annat land? Har detta skett eller ska ske?
   b. Bortgifte i förälders eller eget tidigare hemland, annat land eller Sverige?
   c. Psykiskt eller fysiskt våld?
   d. Att umgås med vissa släktingar
   e. Vara ensam med vissa familje- eller släktmedlemmar?
   f. Att berätta om skolan hemma?
   g. Att berätta i skolan om hemmet?
   h. Att syskon ska ”tjalla” på dem för att de bryter mot regler
   i. Annat?

7. Hur yttrar sig rädslan (till exempel oro, ångest, stresskänsla, sömnsvårigheter, självskadebeteende, skolsvårigheter)? Låt eleven själv komma med exempel, de ovanstående är bara om den inte alls kan sätta ord på känslan.

8. Vad har eleven gjort för att lindra rädslan?

9. Utsatthet för övergrepp (känslig fråga som kräver takt)
   a. Har eleven blivit sexuellt utnyttjad eller våldtagen? Av vem? Hur ofta och vid vilken ålder startade det?
   b. Har eleven blivit könsstympad? Var (forna hemlandet eller Sverige), när och av vem?

Sammanfattning/överenskommelse

När samtalet/samtalen är slut och det är dags för sammanfattning, överenskommelse och i många fall handling är det några saker du behöver tänka på och göra.

Sammanfatta vad eleven har sagt och fråga om det är korrekt uppfattat. Kom överens om hur ni ska gå vidare. Ska ni agera nu eller senare och på vilket sätt? I detta beslut kan nedanstående scenariobeskrivningsteknik vara till hjälp.

Scenariobeskrivning

En central del i GAPF:s arbete med hrv-utsatta är användandet av så kallad scenariobeskrivning. Det innebär att vi efter att vi fått så mycket information som möjligt presenterat för oss, av den utsatta och personer med kännedom om situationen (dock inte familjen), tecknar ett antal scenarier

som kan utspela sig på olika sätt, beroende på hur man tolkar signalerna och agerandet från förövarna samt beroende på hur eleven själv, skolan och andra myndigheter tolkar/tolkat signalerna och agerar/agerat.

Vi rekommenderar att du använder dig av denna metod. Du kan få en del av stoffet till scenarierna genom att ställa utvecklande frågor t.ex. på temat ”Om du gör så här (beskriv en situation), vad händer då”?

Exempel: Kuratorn har fått reda på att NN 17 år, mår dåligt och ofta inte är med i idrotten. Eleven kallas till kuratorn och vågar då berätta att familjen slår henne, så att hon inte vågar klä om då det syns att hon har mycket men inte så allvarliga blåmärken. Socialtjänsten är inkopplad men mamman har sagt att det är elevens före detta pojkvän som har slagit henne, vilket till viss del är sant men att även föräldrarna är gärningsmän, vilket socialtjänsten inte velat förstå. Beroende på hur allvarligt det är finns det olika scenarier för hur det kan gå beroende på hur du, eleven och andra myndigheter agerar. Är det tillräckligt allvarligt gäller omedelbar anmälan till socialtjänsten (vid fall av misshandel även polisen) och då kan eleven berätta hur hon tror föräldrarna reagera och agera av det. Elevhälsopersonalen ska alltid fotografera eleven. Är det av mindre allvarligt slag kan du be att eleven fortsätter att fotografera blåmärken och på andra sätt dokumenterar vad som händer innan ni går vidare och bestämmer om du ska anmäla till socialtjänsten. Du kan själv kontakta socialtjänsten för konsultation utan att uppge elevens personuppgifter.

Riskbedömning

Utifrån det som du fått höra (se exemplet ovan) kan du göra en riskbedömning av hotbilden mot eleven. Du kan också göra en plan för det fortsatta arbetet med att stötta och hjälpa eleven samt analysera hur pass bråttom det är att kontakta socialtjänst och eventuellt polis.

Ha även en plan B om det inte går som du tänkt. Ett exempel kan vara att eleven ska föras till skyddat boende en speciell dag och detta uppdagas av föräldrarna. Vad har du planerat att göra då?

Vad kan eleven göra?

- Hävda sina mänskliga rättigheter som individ gentemot föräldrar och släkt
- Spela in samtal med mobiltelefon och spara ned dem på USB-minne som sparas säkert i skolan.
- Fotografera spår efter övergrepp och spara ned dessa på USB-minne som sparas säkert i skolan.
- Skriva dagbok eller berättelse om hur situationen sett/ser ut.
- Acceptera kontinuerlig samtalsterapi i skolan eller genom sjukvården
- Acceptera stöd från elevhälsan

Vad ska du/skolan göra?

- Konsultation med och ytterst anmälan till socialtjänsten och i allvarliga fall till polisen
- Prata med den utsatta om hur samtal kommer att gå till hos socialtjänst eller polis
- Kontakt med somatisk och i vissa fall psykiatrisk vård
- Konsultation med ideella organisationer specialiserade på hrv-problematik
- Spela in samtal med eleven (i första hand efter samtycke). Detta kan underlätta vid senare rättsprocess och då utsatta ibland inte vill stå för vad de tidigare har sagt.

Övrigt

För att få inspiration hur din skola kan jobba mot hedersrelaterat våld och förtryck kan du gå in på GAPF:s hemsida och titta på vilka ämnesområden som vi brukar ta upp när vi är ute och föreläser på skolorna. Utifrån dessa områden kan du skapa diskussions- och uppsatsunderlag i t.ex. samhällskunskap och svenska.

Flödesschema

All personal på skolan bör känna till och uppmärksamma tecken som kan tyda på att en ungdom utsätts för hedersrelaterat våld. Återkommande utbildningar är därför viktiga.

Skapa en bild av situationen. Ta ungdomen på allvar. Ställ frågor så att du dels kan få en bild av problematiken men även så att du kan få en bild av ungdomens egen inställning (avsnitt a till g i handboken).

Om tolk behövs, använd inte släkting eller bekant! Telefontolk är att föredra om det inte finns en anställd som kan tolka och som ungdomen har förtroende för.

Ungdomen beskriver en situation där hen är utsatt för förtryck och/ eller våld

Ungdomen beskriver en situation där hen försöker frigöra sig och hamnar i konflikt med föräldrars normsystem

Tydliggör handlingsalternativ, informera om rättigheter, erbjud praktisk hjälp (avsnitt h och i)

1.	2.	3.	4.
Omyndig elev utsatt för brott: olaga tvång, hot eller våld	**Myndig** elev utsatt för brott: olaga tvång, hot eller våld	**Omyndig** elev i riskzon – inte utsatt för brott	**Myndig** elev i riskzon – inte utsatt för brott
Någon från elevhälsan träffar eleven Ta information på allvar, ge känslomässigt stöd Bedöm skaderisk med att involvera föräldrar Kontakta socialtjänst	Elevhälsan erbjuder stöd utifrån skolans handlingsplan Information om stöd och skydd från social-tjänst och frivillig-organisationer Följ med i kontakter om behövs	Regelbundna samtal hos elevhälsan och uppföljning av mentor Konsultation med socialtjänst och ev. orosanmälan Vid misstanke om att elev har blivit utsatt för brott se flöde 1 Närhetsanalys	Samtal med elevhälsan i syfte att medvetande-göra om rättigheter, konsekvenser av olika alternativ samt tydliggöra egna resurser Närhetsanalys

Handboken du just nu håller i är resultatet av många års stödverksamhet för utsatta, framför allt unga flickor, och samarbete med elevhälsopersonal. Den kunskap och erfarenhet som detta har bidragit till utgör basen i handboken, som vänder sig till just skolors elevhälsovårdande personal. Även annan personal i skolan samt anställda inom socialtjänsten och andra myndigheter, såsom till exempel polisen, kan ha stor nytta av handboken. Längst bak i skriften finns det en lathund i djupintervjuteknik, som kan användas som ett stöd vid samtal med utsatta ungdomar.

Riksorganisationen GAPF – Glöm Aldrig Pela och Fadime är en ideell organisation som arbetar mot hedersrelaterat våld och förtryck/tvångsgifte, genom till exempel opinionsbildning, utbildning och stödverksamhet för utsatta personer.
Organisationen utbildar bland andra skolpersonal och elever om denna problematik.